

ЖЕНЕВСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ 1949 РОКУ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

В умовах наймасштабнішої після II світової війни збройної агресії в Європі, розпочатої Росією проти суверенної держави України, що триває вже понад десятиліття, одним з найважливіших питань для міжнародного співтовариства залишається питання захисту цивільного населення від військових дій, наслідків застосування зброї й інших насильницьких дій.

Питання щодо розв'язання цієї проблеми, які були актуалізовані ще з кінця XIX століття низкою міжнародних конвенцій не вирішені до сьогодні, а військові злочини, вчинені окупаційним військовими та адміністративним ресурсом держав-агресорів продовжують широко практикуватися¹.

На початку XXI століття чергові спроби міжнародних організацій знизити рівень насилля, спрямованого на цивільне населення в ході воєнних конфліктів, все ще виявляються доволі ефемерними і залишаються на рівні формальних правових актів-закликів окремих країн та рішень європейських та міжнародних організацій. Останні, на жаль, мають практичне значення лише по закінченню військових дій і військово-політичному розгромі держави-агресорки, коли підготовлена значна правова база для визнання факту агресії, у достатній мірі задокументовані факти військових злочинів та проведення повноцінної процесуальні дії, які дозволяють оформити звинувачення і засудження винної сторони. Проте, у деяких випадках норми міжнародних правових актів виявляються не стільки захисними механізмами, скільки можуть бути використані для юридичного обґрунтування вчинення насильницьких злочинних дій, спрямованих на цивільне населення. На наш, погляд, це пояснюється об'єктивно вимушеною наявністю правових колізій у цих документах, допущеними сторонами-підписантами, особливо коли мова йде про співвідношення термінів «окупація» і «цивільна особа», а вирішення питання лежить у суто політичній площині. Одним з таких документів можна назвати Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.

Цей важливий міжнародний документ, разом з іншими конвенціями щодо поводження з військовополоненими, поранених та хворих осіб у діючих арміях, при корабельних аваріях прийнятими тоді ж, став головним результатом Женевської конференції 1949 року по створенню міжнародної правової бази щодо протидії скоєнню військових злочинів, визначених Нюрнберзьким Міжнародним військовим трибуналом у 1945 році, а згодом доповнених Римським статутом міжнародного кримінального суду та трьома додатковими протоколами 1977 року та 2005 року, які стосуються жертв збройних конфліктів [2, с.89-90].

Конвенція про захист цивільного населення під час війни визначає критерії та форми захисту цивільного населення під час ведення бойових дій, враховуючи досить широке розуміння поняття «цивільна особа» в міжнародному гуманітарному праві, а водночас подаються певні критерії в умовах війни. Зокрема, це ті, що: не усвідомлюють причинно-наслідковий зв'язок між актами участі і наслідками, не застосовують сили; не вчиняють ворожі дії без застосування зброї (транспортування зброї, доставляння за місцем призначення); не здійснюють вербування осіб для участі у воєнних діях [4].

Водночас, на наш погляд, деякі положення цього документу у питанні про статус та дії окупаційної влади також слід розглядати як данину певній політичній ситуації,

¹ Конвенції про закони ведення війни на суходолі і морі в межах Гаазьких конференцій 1899 р. та 1907 р.

зокрема коли по завершенню перебування військ країн антигітлерівської коаліції в 1949 році у Німеччині, де вони були окупаційними, знову постала проблема юридичного закріплення в майбутньому можливості притягувати до відповідальності цивільних осіб, які прагнули продовжувати чинити опір окупаційній владі і в той чи інший спосіб наносити шкоду іноземним військам. Радянський Союз поширив свою владу на країни Центральної Європи та в новоствореній НДР, де його війська також де-факто вважалися окупаційними, навіть зі зміною їхнього політичного режиму на соціалістичний. Саме з цим знову було акцентовано увагу на розгляді відносин між окупаційною владою та цивільним населенням, а також на проблемі визначенні поняття «цивільна особа», яка підпадає під захист даної конвенції.

З початком російської збройної агресії проти України в 2014 році, широкомасштабним вторгненням 2022 року і наступною окупацією частини українських територій, було зруйновано систему гарантій міжнародної безпеки та кинуто виклик моделі ліберальних демократій, системі цінностей, зокрема розуміння та неухильного дотримання законів і правил ведення війни.

Застосовуючи традиційні вимоги-гасла щодо необхідності ведення «справедливої» і «визвольної» війни, а також у відповідності до діючих положень Конвенції 1949 року росіяни скористалися цілком законним положенням здійснювати окупаційні насильницькі дії проти цивільних осіб, яких звинувачували, наприклад, у шпionaжі, диверсійній діяльності тощо. Зокрема у статті 5 Конвенції зазначено, що «Якщо на окупованій території окрему особу, що перебуває під захистом Конвенції, затримано як шпигуна чи диверсанта або як підозрюваного на законній підставі в діяльності, що загрожує безпеці окупаційної держави, у тих випадках, коли цього вимагають настійні міркування воєнної безпеки, ця особа може бути позбавленою прав на зв'язок, які надаються цією Конвенцією. У кожному із цих випадків такі особи, однак, користуватимуться гуманним поводженням і в разі судового переслідування не позбавлятимуться своїх прав на справедливий і нормальний суд, передбачений цією Конвенцією. Їм будуть також цілком надані в якомога коротший строк, сумісний з безпекою держави або, у відповідному випадку, окупаційної держави, права та переваги, які надаються особі, що перебуває під захистом, відповідно до цієї Конвенції» [3]. Проте, як свідчить досвід, росіяни лише формально дотримуючись цього положення, застосовують тортури, різного роду знущання, зокрема до категорії цивільних, які згідно з конвенцією користуються особливим захистом - жінок та дітей.

Сумними прикладами є історії журналістки Вікторії Рошиної, яка жорстоко загинула у російському полоні, а також здобувачок Херсонського державного університету Ірини Горобцової та Ганни Сльцової, які продовжують перебувати у полоні, зазнаючи тиску та знущань, як і багато інших цивільних осіб, коли російські військові влаштовують так звані дронові сафари на дітей [5]. У вересні 2025 року російська Державна дума денонсувала Європейська конвенцію 1987 року про запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню. Цей документ не лише забороняє тортури, а й запроваджує механізм їх попередження. Росіяни пояснили це тим, що їх представництво з 2022 року було заблоковано в Європейському комітеті із запобігання тортурам Держдума Росії денонсувала Європейську конвенцію проти катувань [1]

Таким чином, Конвенція про захист цивільного населення під час війни, маючи беззаперечно позитивний і важливий стримувальний характер щодо застосування насильницьких дій, щодо залагодження збройного конфлікту, визначення правил поводження з цивільним населенням в умовах воєнних дій, тим не менш, у своєму змісті не в достатній мірі акцентує увагу на необхідності засудження окупаційної системи як підґрунтя для необмеженої репресивної політики, спрямованої саме на цивільних осіб. Кількість та характер жертв серед мирного населення в Україні внаслідок вторгнення і геноцидної політики російської держави свідчать, що, на жаль,

лише повна військово-політична та економічна поразка путінського режиму і самої держави здатна зупинити цю війну. Водночас західні суспільства, виходячи з європейської демократичної візії щодо способів подолання військових конфліктів і дещо міфологізованого уявлення про російські способи припинення війни все ще плекають сподівання на цивілізоване договірне завершення війни. Тому важливим кроком має бути формування більш дієвих правових механізмів унеможливлення реалізації будь-якої окупаційної політики, що часто залежить від політичної волі керівництв провідних держав,

Література

1. Держдума Росії денонсувала Європейську конвенцію проти катувань (<https://www.radiosvoboda.org/a/news-rf-denonsatsiya-yevropeyska-konventsia-proty-katuvan/33532836.html>).
2. Іващенко В.О. Воєнні злочини: міжнародні питання заборони [Текст] : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / [редкол.: С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. – 410 С. 88-91 URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3f18f68b-a9da-4bd4-879d-4f94f710e05d/content>
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/sp:dark?fbclid=IwAR3HLxluRb3t1SDPMpTfLYbf28V_XvhRQqD5pFkTMfLnFuItDZdQZFvmaAs&dark=0#Text
4. Падалка М.А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10/2022-6-01-10>
5. У Херсоні росіяни влаштували «сафарі на дітей» ударним дроном – омбудсмен зробив заяву. URL: <https://novynarnia.com/2025/03/17/u-hersoni-rosiyany-vlashtuvaly-safari-na-ditej-udarnym-dronom-ombudsmen-zrobiv-zayavu/>